

УКРАЇНА ІСТОРІЯ З ГРИФОМ

СЕКРЕТНО

Фото люб'язно надано автором

Володимир В'ятрович — кандидат історичних наук, дослідник історії українського визвольного руху, директор Українського інституту національної пам'яті, автор багатьох книжок з історії України. У 2008—2010 роках розсекретив архіви КГБ, які зберігаються в Архіві Служби безпеки України, потім працював в Українському науковому інституті Гарвардського університету, зараз

викладає у Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Лауреат премії імені Василя Стуса — 2012 за розкриття таємниць архівів радянської спецслужби від ЧК до КГБ та актуальну публіцистичну працю «Історія з грифом «Секретно»».

Ця книга — зустріч із минулим. Тут — 61 історія, 74 роки і велична кількість людей, котрі дивляться на читача зі світлин та архівних документів. Разом вони складають образ українського ХХ століття — часу, коли світ по-справжньому відкрив для себе Україну та українців, століття, коли творилося обличчя України.

Володимир В'ятрович розповідає про минуле України 1918—1991 років. Описані в сухих звітах і відтворені сьогодні істориком хитрі спецоперації, смертоносні ходи, інформаційні війни та складні партії на кількох гравців — спроба знайти відповідь на питання: що творить нашу долю — воля людини чи обставини?

www.trade.bookclub.ua

ISBN 978-966-14-7853-3

9 789661 47853 3

ІСТОРІЯ З ГРИФОМ
СЕКРЕТНО

УКРАЇНА

Володимир
В'ятрович

Володимир В'ятрович

УКРАЇНА ІСТОРІЯ З ГРИФОМ

СЕКРЕТНО

КЛУБ
СМЕШНОГО
ПОСВІТЛІ

СЕКРЕТНО

Ціну 30 сот.
Продукти складати в цупку на
"Політичних В'язнів".

ОМА

Орган
Військової Організації

ГРУДЕНЬ 1932

БОЄВНИКИ!

За смертю згинули Ваші Товариші
найкращі члени

У. В. О.

Володимир СТАХІВ
Ягальонський

Юрій БІЗІНСЬКИЙ
Городку

Данилишин
23 грудня 1932 р. у Городку
Ягальонського

на пам'ять Лицарям-найкращим
Дух буде нас провадити на шляху боротьби
за волю України.

Команда Української Військової Організації.

Своя держава
Дух Свято
Завойов

ОМА

Орган
Військової Організації

ГРУДЕНЬ

ДЕЛО № 5

ЮРКО ТИТЮНИКА

16 2

Учешно-архівного отдела
Министерства УССР

АРХИВ

СЛЕД. ФОНД

НОЕ ДЕЛО № 6112

ндера Я. М.

СТ

Р Ч

НА

КТА

5140

Нац
Олонч

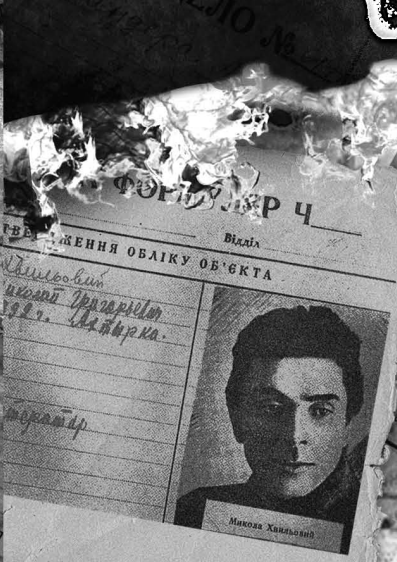

Володимир В'ятрович

УКРАЇНА

ІСТОРІЯ З ГРИФОМ

СЕКРЕТНО

ХАРКІВ КЛУБ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ 2014

УДК 94(477)
ББК 63.3(4Укр)6
В995

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Центр досліджень визвольного руху
cdvr.org.ua

Електронний архів визвольного руху

робимо минуле доступним

avr.org.ua

Тисячі раніше недоступних матеріалів
із архівів КГБ тепер у відкритому он-лайн доступі

Дизайнер обкладинки Яна Крутій

Науково-популярне видання

В'ЯТРОВИЧ Володимир
Україна. Історія з грифом «Секретно»

Головний редактор С. С. Скляр
Завідувач редакції К. В. Новак
Відповідальний за випуск І. Г. Веремій
Літературний редактор О. А. Оксимець
Художній редактор С. В. Місяк
Обробка фотографій П. С. Клим
Технічний редактор В. Г. Євлахов
Коректор О. М. Журенко

Підписано до друку 01.08.2014. Формат 60х90/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Santaga». Ум. друк. арк. 32. Наклад 10 000 пр. Зам. №

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів на ПП «ЮНІСОФТ»
Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р.
www.ttornado.com.ua
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

ISBN 978-966-14-7853-3

© В'ятрович В.М., 2014
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2014
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2014

Зміст

Вступ, або Українське ХХ століття.....	8
Які таємниці зберігають архіви КГБ.....	13
Григорій Чупринка: бунтар і поет.....	19
Спочатку була УВО.....	25
Від УВО до ОУН.....	35
Пастка для отамана.....	40
Юрко Тютюнник у ролі Юрка Тютюнника.....	46
Олександра Радченко — репресована за пам'ять.....	55
Голодомор. Стирання пам'яті.....	66
Finita la tragedia Миколи Хвильового.....	72
Розгром «Слова».....	77
Лесь Курбас у сталінському театрі абсурду.....	88
Кінці в землю.....	95
Чистильник, або Розжалуваний герой.....	103
Радянський «бліцкриг» 1939 року.....	109
«... являясь отцом руководителя националистической организации», або Трагедія отця Андрія Бандери.....	114
«Матч смерті» в інформаційній грі.....	120
Життя і смерть священика Омеляна Ковча.....	124
Страшний маскарад Хаїма Сигала.....	135
Повстанський Гаврош Мандик Хасан.....	153
Федір Вовк — український націоналіст та праведник народів світу.....	159
Олена Вітер. Сила добра.....	166
Тарас Боровець. Отаман, загублений у часі.....	177
Наказ, якого не було.....	191

«Сокирники», або Про селянську війну на Волині в 1943 році	198
11.07.1943: трагедія і спекуляції.....	202
Третя сторона в польсько-українській війні.....	213
Буря наді Львовом	217
Різдвяний бій УПА. Бірча, 7 січня 1946 року	225
Колишні вороги. Грубешівська операція 1946 року	233
Хто запустив «Віслу», або «Остаточне вирішення української проблеми в Польщі».....	239
Дмитро Вітовський, син Дмитра	245
Бочка для Мотрі, або Історія однієї зради.....	253
Людмила Фоя — агент «Апрельская», повстанець «Перелесник»	259
Перша леді підпілля Наталія Шухевич	268
Архімандрит Климентій, обвинувачений за віру	277
Радянська демократія: вибори 1946 року	285
Єдність, гартована голодом	291
Рейд у Прибалтику	299
Слідство ведуть... м'ясники	306
Бандерівець Ющенко	313
«Перехоплення» почуттів, або Любов як зброя.....	326
Агент «Блакитний», або Параноя як зброя	340
Останній бій останнього командира	348
Бандера: старі та нові міфи.....	358
ГУЛАГ. Кінець імперії терору	369
Пам'ятник ворогу, або Як КГБ писав історію УПА.....	382
Кухня антисемітизму від КГБ.....	388
Українське відлуння Празької весни	398
Прага-68: вигляд із танка окупанта	403
Самвидав під прицілом КГБ	408

Зміст

Операція «Блок». Дія перша	413
Заблокована країна. 1972—1973 роки	418
Острів свободи за колючим дротом	428
Бердянське «ЧП» 1974 року	436
КГБ проти правди про Голодомор	440
Чорнобиль: курс на катастрофу	445
«Что это означает?», або Боротьба СРСР із радіацією	450
Post-Чорнобиль: спершу інформація, а радіація потім	457
Остання чекістська п'ятирічка	461
Останні дні імперії. 1991-й очима КГБ.....	483
У пошуках могили героя	492
Епілог, або Відкриваючи секрети.....	502

Вступ, або Українське ХХ століття

«Історія з грифом “Секретно”» продовжує жити не тільки тому, що готується до друку вже четверте за чотири роки видання, але й тому, що до кожного з них я маю вносити певні зміни, пов’язані із сучасністю. Текст вступу 2013 року був просякнутий тривогою за те, що описане в книзі тоталітарне минуле повертається. Вже через кілька місяців після виходу «Історії» у світ це стало помітно не лише для дослідників, які займаються ХХ століттям, але й для усіх небайдужих громадян України. Тому вони масово вийшли на вулиці, захищаючи своє майбутнє.

Майже сто днів завзятого протистояння проти свавілля Віктора Януковича та його команди, у якій вони жертвували своїм здоров’ям та навіть життям, знову привели українців до перемоги. Символічно, що їх боротьба за демократичне майбутнє супроводжувалася стихійними спробами порвати із тоталітарними минулим, котрі вилилися у так званий «ленінопад» та ліквідацію інших радянських символів.

Попри перемогу Майдану, боротьба не закінчилася. В дні, коли пишеться цей текст, її епіцентр перемістився на Донбас, ближче до Москви — головного «експортера» тоталітарного минулого в нашу країну. Там вона набула ще більш кривавих форм.

Історики погані пророки, тому важко сказати, коли закінчиться протистояння. Але вони спроможні назвати, що з того, що колись сталося, вже ніколи не повинно відбутися знову. І саме таким чином завадити його повторенню. Про події, які мають назавжди залишитися в минулому, відгороджені від нас міцними ґратами історії, ця книга.

Не буває історії без «білих плям» та загадок. І це природно, адже вона розповідає про минуле, і чим це минуле давніше, тим більше в ньому забутого, втраченого, того, що вже не може дати відповідей допитливим дослідникам. Але в українській історії все не зовсім так — чи не найбільше невідомого стосується найближчого до нас ХХ століття. Попри те, що рівень письменності різко зростає і досяг майже стовідсоткової позначки, коли свідчення про минуле залишали не лише окремі хроністи та органи влади, але й мільйони приватних осіб, котрі вели щоденники та листувалися. Попри те, що, крім письмових джерел, інформацію вже фіксували і на аудіо-, кіно- та відеоносіях, у пам’яті комп’ютерів.

Вступ, або Українське XX століття

«Білі плями» української історії XX століття є наслідком зумисних дій: знищення документальних джерел чи навіть фізичної ліквідації людей як носіїв пам'яті про події, котрі слід було забути. Ті, хто пережив страшні роки, пам'ятаючи про репресії, самі воліли мовчати про «незручне» минуле. Чому саме останніх сто років мали зникнути з пам'яті народу? Річ у тім, що цей період був надзвичайно важливим для українців, він став часом їхнього національного пробудження. Саме у XX віці український національний рух, перейшовши через фазу культурного відродження, характерну для попереднього століття, трансформувався в політичний рух. Саме тоді чітких обрисів стала набувати його головна мета — створення незалежної української держави, яка стала національною ідеєю українців. Саме тоді почали творитися конкретні інструменти задля її досягнення у формі різного роду політичних та військових формацій.

У XX столітті українці кількаразово відроджували свою незалежність, і так само кількаразово її втрачали, аж поки визвольний рух не досяг мети у 1991 році. Боротьба за історію, за власний погляд на своє минуле була елементом визвольного руху, а знищення чи перекручення цієї історії було інструментом боротьби з ним. Адже історія легітимізувала боротьбу українців за незалежність, була важливим аргументом на користь права на власну державу. Як не дивно, але ця боротьба не завершилася навіть сьогодні, після проголошення незалежності України. Нам досі нав'язують бачення нашого минулого ті чи інші сусіди, які дають безапеляційні оцінки діячам чи подіям, настирливо пропонують творити спільні тексти підручників. Навіть більше — у середині країни знаходяться політичні сили, що намагаються завадити поширенню правдивої історії та відновлюють історичні міфи, які використовувалися комуністичним режимом для придушення українського національного руху.

Останнє особливо стало помітно з 2010 року, коли до влади прийшов Віктор Янукович. Нова команда політиків, що опинилася біля керма, дуже швидко проявила себе неабиякою енергією та наполегливістю, яка, на жаль, була спрямована не на рух вперед до майбутнього, а у зворотному напрямку. Реалізовані ними політичні зміни повернули країну в період до 2004 року, більш того, вже незабаром Україна опинилася перед загрозливою перспективою ще глибшого провалювання в минуле, аж до сумного радянського.

Поворот у напрямку back to USSR став помітним в актуальній політиці, де знову політичних опонентів стали перетворювати в політичних в'язнів, а опозиційним медіа — затуляти рота цензурою. Не менше проявів і в оцінках минулого — стараннями чиновників українську історію почали потроху

перетворювати на історію Української СРСР. А для цього цензурували підручники, викидаючи з них матеріали, які суперечать радянському канону, закривали архіви, документи яких руйнують старі радянські історичні міфи. І знову-таки найактивніше ножиці «історичних цензорів» працювали із ХХ століттям. Саме тут вони знаходили найбільше матеріалу, що може завадити сповзанню України в бік авторитарної держави радянського зразка. Адже історія минулого століття свідчить: українці здатні організуватися і протистояти навіть найбільш потужним тоталітарним режимам, вони, врешті, здатні перемагати.

Спроби повернути розвиток країни у зворотному напрямку забрали безліч зусиль і врешті зазнали краху. Відкрити одного разу історичну правду знову заховати неможливо. Тим паче коли зацікавленість українською історією продовжує зростати. У цьому легко переконатися, завітавши до будь-якого книжкового магазину — видань про українське минуле стає з кожним роком більше. Зростає не лише їхня кількість, але й якість. Серед українських бестселерів останніх років домінують твори саме на історичну тему, зокрема ті, які в художній формі розповідають про маловідомі сторінки ХХ століття — «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Чорний Ворон» Василя Шкляра, «Танго смерті» Юрія Винничука та інші. Популярною стає не лише художня, але й науково-популярна література про минуле. Серед книг, які дуже добре були сприйняті читацькою аудиторією, — підготовлені мною видання «Історія з грифом “Секретно”» (2011) та «Історія з грифом “Секретно”». Нові сюжети» (2012).

Книги стали результатом моєї кількарічної співпраці з сайтом www.tsn.ua, на якому в однойменній рубриці друкувалися статті, що потім увійшли до видання. Проте самій ідеї готувати публікації про маловідомі сторінки минулого ХХ століття, оперті на документи ЧК — КГБ, слід завдячувати... Службі безпеки України. І не лише тому, що на посаді директора архіву української спецслужби протягом 2008—2010 років я мав можливість ознайомитися з надзвичайно цікавими й цінними матеріалами чекістів. Вести тижневу авторську колонку спонукали брутальні дії співробітників спецслужби — затримання у вересні 2010 року історика Руслана Забілого. Дослідника, який працював із документами 1940—1950-х років, намагалися звинуватити у «підготовці до розголошення державної таємниці». Задля підтримки свого друга я включився не лише в підготовку та проведення протестних акцій проти спроб СБУ гратися в КГБ, але й вирішив долучитися до його «розголошення державної таємниці»: показати, які саме історичні документи зберігаються в архівах української спецслужби, розповісти на їхній основі історії людей, котрі піднялися на боротьбу проти тоталітарного режиму й потрапили під жорна репресій, показати, як нищилося й переписувалося наше минуле.

Видавництво Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
www.trade.bookclub.ua

ГУРТОВИЙ ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА

ХАРКІВ

ДП з іноземними інвестиціями
«Книжковий Клуб
“Клуб Сімейного Дозвілля”»

61140, м. Харків-140,
просп. Гагаріна, 20-А
тел/факс +38 (057) 703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київська філія

04073, м. Київ, просп. Московський, 6, кімн. 35,
тел. +38 (067) 575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеська філія

65017, м. Одеса, вул. Малиновського, 16-А, кімн. 109
тел. +38 (067) 572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

служба роботи з клієнтами:

тел. +38 (057) 783-88-88
e-mail: support@bookclub.ua
Інтернет-магазин: www.bookclub.ua
«Книжковий клуб», а/с 84, Харків, 61001

Фотографії та документи:

Архів Центру досліджень визвольного руху, Галузевий державний архів Служби безпеки України, архів видавництва «Смолоскип», архів газети «День», архів Левка Лук'яненка (фото М. Найєма), архів Українського наукового інституту Гарвардського університету, архів Харківської правозахисної групи, Богдан Нагайло, Володимир Репік, Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки, Дмитро Стойков, збірка Лесі Бондарук, Історична правда (istpravda.com.ua), книга «Українська Гельсінська спілка (1988—1990 рр.): у світлинах і документах», книга Василя Щеглюка «... Як роса на сонці», книга Володимира Пристайка «Чи був “матч смерті”?», книга Дмитра Малакова «Київ. 1939—1945. Фотоальбом», книга Юрія Шаповала «Полювання на “Вальдшнепа”». Розсекречений Микола Хвильовий», Михайло Шуляк, Ольга Сало, Росинформ, Російський государственный архив кинофотодокументов, серія книг «Реабілітовані історією», Центральний державний електронний архів України, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного, Юрій Ольш, Ace®eVg, AP Photo, artukraine.com, Bettmann/CORBIS, chernobil.info, drugoi.livejournal.com, fotoart.org.ua, Hulton-Deutsch Collection / Corbis, ipn.gov.pl, ITAR-TASS, Life, Lyon.fr, Mark Voorendt, mfa.gov.ua, Michael Rougier, nac.gov.pl, nezapomente.cz, oda.kherson.ua, osi.i.ua, postpredstvo.ru, pripyat.com, pripyat-city.ru, Reuters, STF/AFP, Terry Fincher, yuris-design.io.ua, zaxid.net.

В'ятрович В.

В995 Україна. Історія з грифом «Секретно» / Володимир В'ятрович. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. — 512 с. : іл.

ISBN 978-966-14-7853-3

Ця книга — зустріч із минулим. Тут — 61 історія, 74 роки і набагато більше людей та ситуацій, котрі дивляться на читача зі світлин та архівних документів. Разом вони складають образ українського ХХ століття — часу, коли світ по-справжньому відкрив для себе Україну та українців, століття, коли творилося обличчя України.

Свого часу життя кожного з героїв опинилося під грифом «Секретно» стараннями, здавалося б, нездоланної спецслужби. Сьогодні Володимир В'ятрович, який розсекретив раніше таємні матеріали радянських «органів» від ЧК до КГБ, розповідає про минуле України 1918—1991 років. Описані в сухих звітах і відтворені істориком хитрі спецоперації, смертоносні ходи, інформаційні війни та складні партії на кількох гравців — спроба знайти відповідь на питання: що творить нашу долю — воля людини чи обставини?

УДК 94(477)
ББК 63.3(4Укр)6